

BIBLIOGRAFIA

- Skotnicka, Anna. *Szczelina. Bohater współczesnej prozy rosyjskiej i jego światy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020.
- Skotnicka, Anna, red. *Mikhail Shishkin. Znakovyye imena sovremennoy russkoy literatury*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017 [Skotnicka, Anna, red. *Михаил ШिशКИН. Знаковые имена современной русской литературы*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017].
- Skotnicka, Anna, i Janusz Świeży, red. *Proza Mikhaila Shishkina. Novyye prochteniya*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022 [Skotnicka, Anna, i Janusz Świeży, red. *Проза Михаила Шишкина. Новые прочтения*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2022].

MAGDALENA KAWĘCKA

O OBRAZIE WOJNY Z PERSPEKTYWY LINGWISTY

Sara Akram. *Narracja o WOJNIE w reportażach Wojciecha Jagielskiego. Perspektywa lingwistyczno-kulturowa*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2024, ss. 565. ISBN: 978-83-227-9826-3.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh257307.11>

W dzisiejszej gwałtownie zmieniającej się rzeczywistości osiągnięcie poczucia szeroko rozumianego spokoju i bezpieczeństwa nabiera wyjątkowego znaczenia – postrzegane jest przez wielu jako dobro nadrzędne. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym ewoluowało myślenie człowieka o jego naturze oraz miejscu i funkcjonowaniu w społeczeństwie. Towarzyszyło temu nieustannie zjawisko stojące w opozycji do konstytutywnych dla humanizmu wartości – zjawisko prowadzące do utraty poczucia bezpieczeństwa związanego ze zdrowiem i warunkami egzystencji. Mowa tu o wojnie, której widmo stanowi na przestrzeni dziejów jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla ludzkiego istnienia.

Dr MAGDALENA KAWĘCKA – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Językoznawstwa; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: magdalena.kawecka@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5043-964X>.

Wojenne doświadczenia, które w przeszłości były i współcześnie w dalszym ciągu (niestety) są udziałem wielu milionów osób, starano się utrwalić w pamięci pokoleń za pomocą słowa mówionego oraz pisanego (m.in. w formie tekstów publicystycznych, pieśni patriotycznych, literatury pięknej). Od starożytności wojna i nierozłącznie spleciony z nią pokój stanowiły motyw przewodni także dla sztuki, stając się inspiracją do tworzenia malarskich płócien, rzeźb, pomników, obrazów filmowych i komputerowych. Prezentowane w wielu pracach z zakresu polemologii koncepcje pozwalają dostrzec, jak w zmieniających się warunkach polityczno-historycznych, ewoluowały spojrzenia na ujęcie problemu wojny. Rozważania nad istotą wojny, w tym podejmowane przez naukowców w drugiej dekadzie XXI w., mają długą historię.

Zjawisko wojny i pokoju, nazywane często fenomenem, od początków tworzenia się powiązań strukturalno-funkcjonalnych państw było przedmiotem zainteresowania władców i specjalistów zajmujących się kwestiami polityczno-militarnymi. Wojna jest realną częścią złożonej rzeczywistości. Zjawisko to – ze względu na swoją wartość teoretyczną i praktyczną – pobudzało myśl filozoficzno-społeczną od jej zarania. Przez całe wieki myśliciele i uczeni poszukiwali dróg wiodących do wyeliminowania wojen z życia ludzkości. Bez wiedzy o wojnie nie da się zrozumieć, jak kształtował się współczesny świat i dlaczego nawet najbardziej rozwinięte społeczeństwa musiały czasami walczyć³.

Problematyka wojny oraz jej postrzeganie interesowało niemałe grono ludzi, było przedmiotem debat, a także doczekało się wielu definicji i interpretacji. Różnorodność pojmowania prezentowanego tematu znajduje swe odzwierciedlenie w monografii Sary Akram, pt. *Narracja o WOJNIE w reportażach Wojciecha Jagielskiego. Perspektywa lingwistyczno-kulturowa*, będącej pokłosiem pracy doktorskiej o tym samym tytule, którą autorka obroniła w Instytucie Językoznawstwa i Literaturoznawstwa UMCS w 2022 roku i za którą otrzymała I nagrodę w XI edycji Konkursu im. Inki Brodzkiej-Wald na najlepszą pracę doktorską dotyczącą współczesności z dziedziny humanistyki. Wydana w 2024 roku pozycja jest dziełem nie tylko ważnym, lecz także aktualnym, podejmuje bowiem wątki dotyczące ludzkiego istnienia. W świetle omawianego studium szczególnego znaczenia nabiera to, co jest nazywane „obiektywną prawdą o człowieku i jego podmiotowości”.

Celem recenzowanej monografii jest analiza narracji o wojnie, jaka wyłania się z reportaży książkowych Wojciecha Jagielskiego. Jak podkreśla autorka:

³ Łukasz Roman, „O wojnie i pokoju – dylematy polemologiczne”, *Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza*, nr 45 (2018): 80.

W monografii podejmuję zatem próbę odpowiedzi na pytanie, jakie możliwości daje reporterowi język, aby opowiedzieć o zdarzeniach, które zapisały się w historii świata i o traumatycznych doświadczeniach, trwale obecnych w pamięci narodów (s. 9).

W tak zaprezentowanym kluczu praca niewątpliwie wypełnia istniejącą lukę w badaniach lingwistycznych, jednak to nie jedyne jej walory naukowe. Mając na względzie wielowymiarowość zarysowanego w tytule tematu, zasadne jest stwierdzenie, że jest to publikacja nieprzeciętna, interdyscyplinarna, a rzetelność jej opracowania zasługuje na pełne uznanie. O wnikliwości badaczki świadczy kompleksowe, szerokie postrzeganie wybranej problematyki, nie ograniczanie się wyłącznie do rozumienia wojny jako konfliktu zbrojnego:

Choć głównym tematem monografii jest narracja o wojnie i analizowane zagadnienia są wokół niej skupione, nie ograniczają się one do wąsko rozumianej wojny jako konfliktu zbrojnego, przy czym to właśnie ta forma konfrontacji pojawia się w reportażach Jagielskiego. Wybrane problemy odzwierciedlają sposób opowiadania reportera, który nigdy nie ogranicza się do teraźniejszości, choć podstawę opowieści stanowi to, co korespondent widział na własne oczy, ale zawsze stara się ująć jak najszerszą panoramę zdarzeń, a swoich bohaterów przedstawiać w szerokim kontekście historycznym, ujawniając ich motywacje i wartości (s. 12).

W szeroki wachlarz dyscyplin naukowych zajmujących się omawianym zagadnieniem wpisuje się dyskurs historyczny, socjologiczny, etyczny, religijny, psychologiczny czy filozoficzny. Sara Akram bada zjawisko wojny z perspektywy współczesnych subdyscyplin językoznawstwa: lingwistyki kulturowej, kognitywistyki, mediolingwistyki, równie wyraźnie zaznaczają się w niej także założenia metodologiczne z zakresu literaturoznawstwa. Warte podkreślenia jest to, że badaczka rozpatruje WOJNĘ z punktu widzenia wartości, ludzi i postaw, czytelnik może zatem odnieść wrażenie obcowania z dziełem o antropocentrycznym charakterze. Wyeksponowanie podmiotowej strony języka jest jednym z atutów monografii, bowiem współcześnie – jak stwierdza Andrzej Lewicki:

Głównym przedmiotem lingwistyki staje się nie proces językowy, nie system czy mechanizm języka, ale sam człowiek mówiący (*homo loquens*) – a centralne miejsce zajmuje ukazanie związków językowego zachowania się człowieka z myśleniem, kulturą i rozwojem cywilizacyjnym⁴.

Zebrane w monografii wątki dotyczące wojny niewątpliwie obejmują bardzo zróżnicowane zagadnienia teoretyczne i metodologiczne – ich wspólnym

⁴ Andrzej Maria Lewicki, „Językoznawstwo polskie w XX wieku”, w: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2001), 653.

motywem jest jednak szeroko rozumiana korelacja języka i rzeczywistości pozajęzykowej – społeczno-obyczajowej. Wybór materiału badawczego również nie jest przypadkowy. Dążąc do ujęcia całościowego obrazu wojny, Sara Akram wybrała za podstawę analizy osiem reportaży książkowych Wojciecha Jagielskiego, w kolejności chronologicznej są to: *Dobre miejsce do umierania* (1994), *Modlitwa o deszcz* (2002), *Wieża z kamienia* (2004), *Nocni wędrowcy* (2009), *Wypalanie traw* (2012), *Trębacz z Tembisy* (2013), *Wszystkie wojny Lary* (2015), *Na wschód od zachodu* (2018). Z ogromnej liczby tekstów przedstawiających świat wojenny Sara Akram obrała za źródło twórczość Jagielskiego, mając świadomość, że na przestrzeni lat ukształtowały się rozmaite odmiany reportażu, jednak w dalszym ciągu są one przykładem literatury szanującej czytelnika, której autorzy pamiętają o tym, iż ludzie lubią słuchać opowieści o świecie bliższym i dalszym, naszym i nie-naszym⁵. Piotr Kłodkowski podkreśla:

Jagielski ciekawy jest człowieka. Zarówno tego, który tworzy Historię, ale też tego, który miażdżony jest przez jej siłę. [...] Wojciech Jagielski ma szacunek dla rozmówcy, znajduje dla niego czas. Myślę, że potrafi uważnie słuchać, a to cecha niezbyt dzisiaj częsta, bo coraz więcej ludzi lubi słuchać wyłącznie siebie. Ma też fantastyczny dar wzbudzania zaufania. Potrafi świetnie „wyczuć” rozmówcę i wyciągnąć od niego konieczne słowa i gesty. I potrafi to doskonale zobrazować słowem⁶.

Zatem materiał językowy, obrana metodologia, a także mocne podłoże naukowe (widoczne m.in. w precyzyjnym opracowaniu teoretycznych eksplikacji oraz w rozbudowanej bibliografii) sprawiają, że recenzowana publikacja jest przykładem pracy kompleksowej i wszechstronnej.

Monografia jest bardzo obszerna, liczy 565 stron i – jak podaje autorka – składa się z dwóch części: teoretyczno-opisowej i analitycznej. Struktura pracy jest skrupulatnie przemyślana i niezwykle uporządkowana. Z umieszczonego na początku opracowania *Wstępu* dowiadujemy się, jaki jest cel badań oraz główne założenia badawcze:

Centralne miejsce w dysertacji zajmują pojęcia ‘narracji’ i ‘kategorii narracyjnych’, które stanowią podstawę analiz materiału badawczego. Wybrane przeze mnie kategorie to: zdarzenie, czas, przestrzeń, podmiot, punkt widzenia i wartości. Charakteryzują się one wystarczającym stopniem ogólności, a jednocześnie pozwalają uchwycić skomplikowaną i wielowymiarową naturę wojny. Warto zauważyć, że wskazane kategorie

⁵ Monika Wiszniowska, *Zobaczyć – opisać – zrozumieć: polskie reportaże literackie o rosyjskim imperium* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017), 10.

⁶ Cyt. za: Małgorzata Dudek, „Wojciech Jagielski – misja dziennikarstwa wojennego”, *Kultura – Media – Teologia*, nr 48 (2021): 91.

układają się w trójczłonowe zespoły – centrum pierwszego stanowi zdarzenie rozgrywające się w określonym czasie i określonej przestrzeni, a drugi skoncentrowany jest wokół podmiotu, z którym powiązany jest konkretny punkt widzenia i wartości (s. 10).

Zgodnie z tym podejściem część teoretyczną monografii otwiera rozdział I, pt. *Refleksja teoretyczna nad narracją* (s. 13–40), poświęcony aspektowi narracyjnemu, który w badaniach lingwistycznych jest obecny od lat siedemdziesiątych XX wieku. Kompleksowe przedstawienie tematu narracji, opis tego pojęcia niemal od początku jego istnienia nie pozostawia miejsca na dopowiedzenia. Z punktu widzenia językoznawcy niezwykle cennym jest także rozdział II, prezentujący analizę terminu *narracja* na podstawie danych językowych – leksykograficznych i kontekstowych (s. 41–66). Podsumowaniem wieloaspektowych rozważań na temat fenomenu zjawiska *narracji* jest konkluzja autorki: „Upowszechnienie *narracji* w dyskursie publicznym spowodowało, że zaczęły gromadzić się wokół niej negatywne konotacje, podczas gdy poza tym dyskursem pozostaje słowem neutralnym lub pozytywnym” (s. 65). Część dotyczącą narracji zamyka rozdział III (s. 67–140), będący opisem poszczególnych kategorii narracyjnych, których wybór i kolejność występowania uzasadnia badaczka we *Wstępie*.

Podobnie interesująco prezentuje się kolejny rozdział teoretyczny – *Reportaż jako gatunek wypowiedzi* (s. 141–180), opisujący genezę i rozwój tej formy oraz jej wyznaczniki gatunkowe (są to kolejno: nadawca, temat, ontologia świata przedstawionego, intencja i funkcja, odbiorca oraz wartości). Przeprowadzony w nim wielopłaszczyznowy wywód doskonale uzasadnia myśli Autorki, przekonującej, że:

Reportaż, choć zmieniał się w perspektywie historyczno-społecznej, a współcześnie ulega przekształceniom głównie za sprawą rozwoju technologicznego, wciąż cieszy się zainteresowaniem autorów oraz badaczy – literaturoznawców, językoznawców, medioznawców (s. 7).

O nieustającym sporze na temat istoty tego gatunku świadczą prowadzone przez badaczy dysputy oraz fakt, że samo pojęcie reportażu stanowi element repertuaru określeń gatunkowych, które głęboko zakorzeniły się w świadomości naukowej. Wyzwanie stojące przed uczonymi, pragnącymi zmierzyć się z istniejącą różnorodnością terminologiczną oraz współczesnymi koncepcjami dotyczącymi rozpatrywanego problemu uzmysławia nam Monika Wiszniowska, która konstatuje:

Gdyby przyszło do zdefiniowania samego pojęcia, to okazałoby się, że sprawa jest prosta jedynie na powierzchni zjawiska; gdy jednak zejść w głąb, gdy przyjrzeć się

bliżej tak historii, jak i teorii gatunku, możemy zauważyć co najmniej kilka kwestii spornych. Wynikają one ze zmian, jakie zaszły nie tylko w samej literaturze, lecz także, a może przede wszystkim, w opisujących zjawiska literackie teoriach. Główną przyczyną zarówno „sporów o reportaż”, jak i wynikłych na ich tle nieporozumień jest zamieszanie, jakie pojawiło się przy okazji omawiania tekstów poszczególnych autorów, kwestii genologicznych, ontologicznych i na koniec etycznych. Warto więc pokusić się o próbę pewnego uporządkowania⁷.

W myśl tego poglądu przeprowadzone przez Sarę Akram „uporządkowanie” dociekań terminologicznych dotyczących reportażu literackiego należy do znaczących osiągnięć. Część teoretyczno-opisową wieńczy rozdział pt. *Moja pełna obecność. Sylwetka Wojciecha Jagielskiego* (s. 181–199), ukazujący Wojciecha Jagielskiego, wybitnego człowieka i cenionego reportażystę, „dla którego zasług, osiągnięć i wkładu w polskie dziennikarstwo brakłoby kartek papieru”⁸. W tym rozdziale odnajdujemy zarys biografii oraz prezentację dorobku wielokrotnie nagradzanego „Mistrza reportażu”.

Część druga – analityczna – obejmuje sześć rozdziałów, które opisują (zgodnie z zaprezentowanymi we *Wstępie* kategoriami narracyjnymi) następujące elementy reportażu: *Zdarzenie* (s. 201–233), *Przestrzeń* (s. 235–306), *Czas* (s. 307–336), *Podmiot* (s. 337–397), *Punkt widzenia* (s. 399–462), *Wartości* (s. 463–525). Z punktu widzenia czytelnika ten fragment monografii może być bardzo interesujący, przytoczono w nim bowiem dokładnie 656 fragmentów wyekscerpowanych z wybranych reportaży Jagielskiego (dla poszerzenia perspektywy badawczej autorka również uwzględniła kilka kontekstów z książki Grażyny Jagielskiej *Miłość z kamienia. Życie z korespondentem wojennym* (2018)). Tak bogaty materiał, klarownie usystematyzowany i drobiazgowo zinterpretowany, dodatkowo może w przyszłości służyć wszystkim zainteresowanym problematyką lingwistyki kognitywnej i antropologiczno-kulturowej. Autorka przeprowadza jego gruntowną analizę leksykalno-pragmatyczną, dając tym samym przekonujące uzasadnienie wyboru podejścia lingwistycznego. Opisując w sposób wielowymiarowy materiał źródłowy, wskazuje również na to, że omawiane kategorie są ze sobą ściśle powiązane, niemożliwe jest ich całkowite rozdzielenie. Badaczka wyodrębnia jednocześnie trzy poziomy, na jakich ujawnia się narracja o wojnie w reportażach książkowych Wojciecha Jagielskiego: 1. poziom zdarzeniowy, który zawiera historie rozgrywające się w czasie i przestrzeni, 2. poziom doświadczeniowy – obejmuje podmiot i skorelowany z nim punkt widzenia, kluczowe znaczenie mają w nim także wartości, 3. poziom opowieściowy –

⁷ Wiszniowska, *Zobaczyć – opisać – zrozumieć*, 14.

⁸ Dudek, „Wojciech Jagielski”, 84.

ukazuje refleksje na temat tego, w jaki sposób można osiągnąć prawdę opowieści, dlatego kluczową rolę odgrywa na tym poziomie wymiar etyczny.

Książka Sary Akram ma bez wątpienia duże walory poznawcze. Zastosowane przez autorkę metody oraz wyselekcjonowany materiał pozwolił jej nie tylko na dokładną analizę jakościową wybranych gramatyczno-leksykalnych kategorii, lecz także na określenie doświadczenia wojny w kontekście metaforycznej konceptualizacji. Stosowany przez badaczkę aparat pojęciowy uwzględnia w sposób twórczy postulaty teorii konotacji, mocną stroną przyjętej koncepcji jest dostrzeżenie relacji między językiem, myśleniem a wartościami i odniesienie ich do człowieka:

Niewątpliwie najważniejszą rolę w opowieściach reporterskich pełnią ludzie – dowódcy, partyzanci, uchodźcy oraz zwyczajni mieszkańcy miejsc ogarniętych konfliktami. Dlatego za centralną kategorię narracyjną możemy uznać podmiot, który jednocześnie stanowi spoiwo pozostałych kategorii [...]. Jest ona zorientowana na ludzi i ich doświadczenia, podobnie jak przyjęta w rozprawie perspektywa lingwistyki kulturowej, dla której człowiek – podmiot – stanowi punkt wyjścia, a zarazem punkt dojścia (s. 529).

Niezaprzeczalnie jest to publikacja oparta na nowoczesnych założeniach teoretycznych, solidnej bazie materiałowej i wnikliwych analizach danych empirycznych. Lektura monografii sprawi satysfakcję zarówno badaczom akademickim, jak i studentom zajmującym się kwestiami dotyczącymi języka, historii i kultury, a także tym, którzy obrali jako obszar swoich dociekań sztukę pisarską. Niemniej, opracowanie Sary Akram skłania do refleksji, może być adresowane do przyszłych pokoleń w celu utrwalenia ważnych wydarzeń i postaci. Z tego powodu z pewnością zainteresuje ono osoby również spoza świata nauki, w kręgu zainteresowania których stoi człowiek – istota współtworząca społeczeństwo, kulturę, świat.

BIBLIOGRAFIA

- Dudek, Małgorzata. „Wojciech Jagielski – misja dziennikarstwa wojennego”. *Kultura – Media – Teologia*, nr 48 (2021): 83–101.
- Lewicki, Andrzej Maria. „Językoznawstwo polskie w XX wieku”. W: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, 619–656. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2001.
- Roman, Łukasz. „O wojnie i pokoju – dylematy polemologiczne”. *Bezpieczeństwo i Technika Pożarnicza*, nr 45 (2018): 80–86.
- Wiszniewska, Monika. *Zobaczyć – opisać – zrozumieć: polskie reportaże literackie o rosyjskim imperium*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017.